

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

ואלא תשע"א

פרשת שבוע

על נחשים ותנינים גדלים

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

בפרשת שמות מקשה משה :

"וַיַּעַן מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא נֶאֱמַיְנוּ לִי וְלֹא שָׁמְעוּ בְקוֹלִי כִּי יֹאמְרוּ לֹא נִרְאָה אֱלֹהֵי יִקְוֶה?"
הקב"ה מקבל את הטענה ומצייד את משה באותות שהראשון בהם הוא :

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי יִקְוֶה מֶה זֶה בְּיַדְךָ וַיֹּאמֶר מֹטָה: וַיֹּאמֶר הִשְׁלִיכְהוּ אַרְצָה וַיִּשְׁלִיכְהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנַחֵשׁ וַיִּנָּס מֹשֶׁה מִפְּנֵי"

(שמות ד' א-ג).

גם משה פחד! הוא חשש שהנחש, סמלו של הרוע, עצמאי. היכולת להפוך את המטה לנחש ושוב למטה הוכיחה לו שגם הרוע הוא תחת שלטונו של הקב"ה. אותות אלה שכנעו גם את העם, ביכולתו של משה להנהיג את הוצאתם ממצרים כנגד פרעה.

"... וַיַּעַשׂ הָאוֹתוֹת לְעֵינֵי הָעָם: וַיֹּאמְרוּ הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד יִקְוֶה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנָנִים וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ"

(שם, ל-לא).

בפרשתנו נצטווה משה לעשות שוב את האות הראשון לפני פרעה.

"כִּי יִדְבַר אֲלֵיכֶם פְּרַעֲהַ לֵאמֹר תָּנוּ לָכֶם מוֹפֵת וְאָמַרְתֶּם אֵל אֱהָרֹן קַח אֶת מִטְּךָ וְהִשְׁלַךְ לִפְנֵי פְרַעֲהַ וְהִי לְתַנִּין: וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאֱהָרֹן אֵל פְּרַעֲהַ וַיַּעֲשׂוּ כֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה יִקְוֶה וַיִּשְׁלַךְ אֱהָרֹן אֶת מִטְּהוֹ לִפְנֵי פְרַעֲהַ וַלִּפְנֵי עַבְדָּיו וַיְהִי לְתַנִּין" (ז' ט-י).

פרעה איננו משתכנע.

סיפורי האותות ליד הסנה, לפני העם ולפני פרעה יוצרים זהות בין הנחש והתנין. זהות זו מוכרת לנו ממקומות נוספים בתנ"ך.

במסגרת הקצרה העומדת לרשותנו במדור זה, נפנה לבראשיתי מביניהם, גם ממנו מוכח ששניהם מיצגים את כוח הרוע בעולם.

בסיפור הבריאה הראשון מופיעים "התנינים הגדלים" (בראשית א' כא).

חז"ל העירו על הכתיב החסר וז"ל רש"י במקום:

"ובדברי אגדה הוא לוייתן ובן זוגו שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם".

כח הרוע הנקרא תנין בסיפור הראשון מופיע שוב בסיפור השני כנחש המחטיא את חוה ואדם.

השאלה שהטרידה את האנושות מאז היא, מי שולט על הרוע בעולם?

עם ישראל ירד דווקא למצרים, מקום מ"ט שערי טומאה. "בית עבדים" סמל הרוע והאכזריות. היציאה ממצרים מוכיחה כי הקב"ה נמצא בכל מקום, "לית אתר פנוי מיניה", אין שלטון אמיתי לרוע. גם פרעה הכל יכול, כביכול, נמצא תחת שלטונו של הקב"ה.

הנחש כידוע והתנין, כמפורש בהפטרותנו, הם גם סמלו של פרעה.

"וַיִּדְבַר וְאָמַרְתָּ כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יִקְוֶה הִנְנִי עֹלֵךְ פְּרַעֲהַ מִלֶּךְ מִצְרַיִם הַגָּדוֹל הַרְבֵּץ בְּתוֹךְ יִאֲרִי אֲשֶׁר אָמַר לִי יִאֲרִי וְאֲנִי עֲשִׂיתִנִּי" (יחזקאל כ"ט ג-ד).

הפיכת המטה לנחש שכנעה את העם כי משה מייצג כוח-על השולט גם על הנחש והתנין. כח עליון על הכל, שגם פרעה ושלטון הרוע שלו כפופים למרותו.

שכנועו של פרעה לוותר על מעמדו היה קשה הרבה יותר. הפיכת המטה לתנין והחזרתו למטה לפני פרעה איננה מספיקה. להבנה כי "מי כמכה באלם יקנוק" (ט"ו יא), יגיע פרעה רק בסוף תהליך היציאה ממצרים, בזמן קריאת ים סוף.

לע"נ
רבי יעקב
בן אברהם ועיישה סבג

לע"נ
רבקה רוזנהק ע"ה
בת יוסף ולאח לבית הירש
נלב"ע ג' בטבת תשע"א

לע"נ
הרב אשר וסרטייל ז"ל
נלב"ע ט' כסלו תשס"ט

ERETZ HEMDAH
3 Chiya St. P.O.B 36236 Jerusalem 91360
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה ע"ר
רח' חייא 3 ת.ד. 36236 ירושלים 91360
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

web-site: www.eretzhemdah.org

www.yeshiva.org.il ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

חמדת משפט "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם"

שליח לדבר פרסום – חלק ג'
הרב משה ארנרייך, אב"ד ארץ חמדה-גזית

המקרה

תמצית האירוע: אורה הזמינה מסטודיו 'המפרסם', 5,000 פלאיירים לפרסום העסק הקטן בו עבדה. העסק נסגר באופן פתאומי. המפרסם תובע את אורה באופן אישי, ואילו אורה טוענת שהיא לא הכתובות לתביעה. בין המפרסם לאורה ויכוח עובדתי. לטענת אורה הבהירה שהיא עובדת בעסק, ואינה בעלת העסק. לעומת זאת בעל הבית של המפרסם, טוען על פי דברי העובדת שלו – ברכה, שאורה נתנה את הרושם שהיא בעלת העסק החדש.

סיכום ביניים

בגליונות הקודמים הכרענו, שכאשר אדם שוכר אחר לצרכי אדם שלישי, ולא הודיע שהוא שליח בלבד – ניתן לתבוע אותו באופן אישי. ובנוסף, למרות שבעל העסק יודע את העובדות מפי עובדת המשרד ולא בידיעה אישית: 'המפרסם', נדון כמי שטוען טענת ברי כנגד אורה, ועל פי עיקר הדין, היה על אורה להישבע שבועת היסת לאמת את טענתה שהבהירה שאינה בעלת העסק.

דין

בגליון זה נדון כיצד להכריע את הדין, על רקע הכחשה העובדתית בין הצדדים, באשר לטענת אורה אמרה במפורש שהיא אינה בעלת העסק, ועל כן מקום לתביעה אישית כלפיה, ולטענת המפרסם, היא לא הבהירה זאת, ולהיפך, היא יצרה את הרושם שהיא בעלת העסק, על כן מוצדקת התביעה האישית כלפיה. על מי נטל הראיה?

נציין, שאורה לא עבדה בחברה גדולה, בה ברור לשני הצדדים שהדובר והמזמין אינו בעל העסק. מדובר בעסק קטן, על כן לא ניתן לטעון שהיה על 'המפרסם' לדעת שלא מדובר בבעלת העסק. לכאורה, כלל גדול בדין – המוציא מחבירו עליו הראיה, ואם כן, על 'המפרסם' להביא ראיה לכך שאכן אורה הציגה עצמה כבעלת העסק.

עם זאת, מצאנו מקרים בהם על הנתבע נטל הראיה. וכך נפסק בשו"ע בהתייחס למתנה בתנאי¹: "האומר לחבירו: הריני נותן לך כך וכך על מנת שתעשה דבר פלוני, על המקבל להביא ראיה שקיים תנאו. אבל אם אמר ליה: על מנת שלא תעשה, על הנותן להביא ראיה שביטל תנאו" דהיינו, אם אדם התנה עם חבירו שיתן לו מתנה, בתנאי שהמקבל ימנע ממעשה מסויים, וכעת טוען הנותן שהמקבל הפר את התנאי, למרות שהמתנה עדיין ברשות הנותן והוא מוחזק, עליו להביא ראיה שהמקבל הפר את התנאי. בטעם הדין, הביא בעל קצות החושן² שני טעמים: בשם המהרי"ט כתב, שבתנאי ביטול, בו שתיית יין מבטלת את המתנה, קשה להטיל על אדם להוכיח שלא עשה את המעשה, וכי יש עימו עדים כל שעה שלא שתה יין? על כן מסתבר שהתנו שעל מנת לבטל המתנה על הטוען לביטול המתנה להביא ראיה.

הטעם שמציע בעל קצות החושן עצמו הוא, שבכל תנאי – כל עוד אין ראיה - מעמידים את המציאות על חזקתה. על כן, בתנאי שקימו יוצר את המתנה, כל עוד אין מביא ראיה – אין מתנה. לעומת זאת, בתנאי שאם יעשה מעשה מסויים תיבטל המתנה, כל עוד אין ראיה שנעשה המעשה – מעמידים את המציאות על חזקתה, שהמעשה לא נעשה, וממילא לא התבטלה המתנה.

למרות שבענייננו אין תנאי, נקודת הדמיון הן, שברור שהיתה הזמנה, שנעשה על ידי אורה, אלא שאורה טוענת שהיא הוסיפה ואמרה שהיא אינה בעלת העסק. היה מקום לומר שחזקתה שלא אמרה. מאידך, מסתבר הדבר, ואורה גם הבהירה טענה זו בבית הדין, שלא היה לה כל אינטרס ליצור אשליה שהיא בעלת העסק. ובנוסף, לכאורה גם מנקודת מבטו של המהרי"ט - גם על מציאות כזו, קשה להביא ראיה – וכי יעמידו עדים על כל שיחת טלפון? טעם זה בית הדין דחה, שכדבריו היו פרשנות בתנאי שעשו הצדדים, וכאן לא נעשה כל תנאי.

לסיכום – מידי ספק לא יצאנו, ולא ניתן לקבוע שעל אורה נטל הראיה.

פשרה על השבועה

כפי שהזכרנו לעיל, מעיקר הדין, זכאי המפרסם להשביע את אורה שבועת היסת שאכן הבהירה שהיא אינה בעלת העסק, וההזמנה לא נעשית עבורה באופן אישי.

מנהג בתי הדין בדורות האחרונים הוא שלא להשביע את בעלי הדין, לא שבועה דאורייתא, וגם לא שבועה דרבנן, אלא מפשרים בממון בתמורה לשבועה.

יסוד הפשרה על השבועה היא שכאשר אדם צריך להישבע, הוא נכון היה לפדות את השבועה אפילו בתשלום חלקי, על מנת להימנע מלהישבע בשם ה'. בנוסף, קיומה של שבועה (בעיקר דאורייתא) עשוי להורות על בסיס לתביעה³. בפרט בפרט שבועת היסת בית הדין אינו מחייב בתשלום כפדיון לשבועה באופן אוטומטי, אלא מפעיל שיקול דעת, בהסתמך על מכלול הראיות והצדדים ההלכתיים ובמצב של שבועת היסת שיעור הפשרה מוגבל לעד כדי שליש מן התביעה. חשוב לציין שבהסכם הבוררות עליו חותמים בבית הדין, מסמיכים הצדדים את בית הדין לדון גם לפשרה.

בית הדין חייב את אורה בתשלום חלקי עבור ההזמנה שביצעה בשם העסק בו עבדה. בית הדין השאיר בידה של אורה את האפשרות לתבוע מבעל העסק בו עבדה, את הסכום בו חויבה בדין.

¹ שו"ע חו"מ סימן רמ"א סעיף י'

² שם, ס"ק ח'

³ ראה עוד בשו"ת דברי מלכיאל ח"א סימן קל"ג ובתרישיש שהם חו"מ סימן ע"א

(מתוך ח"ז)

Tel Aviv, Israel

תל אביב, ישראל

שבט תשס"ט

פיטורי עובדים - סדרי עדיפות הלכתיים

שאלה

בימים אלו של סערות בעולם העסקים אנחנו נתקלים לצערנו בין השאר בצורך לפטר עובדים.

- א. ישנה התלבטות מפורסמת, אם לקזז שכר לאורך כל השדרה, ואף במדרוג – כגודל השכר כך גודל הקיצוץ באחוזים, או שמא עדיף להשאיר את היעילים יותר, ושיהיו לפחות מרוצים. אני מעדיף להטיל יותר על צוות יותר קטן, אך יחד עם זאת לקנות את נאמנותו עם שביעות רצונו עד כמה שאפשר. האם יש לזה מקום?
 - ב. במקרה שמחליטים לפטר מגיע סדר העדיפויות: האם לפטר קודם עובד מוצלח, שיכול למצוא מקום אחר אולי בקלות יחסית, או שמא אני יכול להשאיר אותו לעצמי? קרוב משפחה (מדרגה שנייה) מול איש אחר? אם חד-הורית? האם להעדיף משרות מלאות על פני משרות אם?
 - ג. האם להוציא אנשים לחופשה ללא תשלום, כאשר אני מצד אחד יודע כי יהיה לי קל יותר לגייס עובדים אלו חזרה, אולם הם חושבים כי התקופה תהיה קצרה, למרות שלי אין ביטחון בכך? האם יש לחשוש לאיסור הונאה, הטעיה או "לפני עיוור"?
- מובן שאנחנו מתכוונים לשלם לכל איש כזה את המגיע לו על-פי חוק, כולל כל התנאים וההודעה מראש. בתפילה לפתיחת גשמי ברכה בכל המובנים לכלל ישראל, העמלים האמיתיים, בבית, במפעל ובשדה.

תשובה

- מעסיק הנאלץ לפטר עובדים, יש לו מחויבות לדאוג לרווחתם של עובדיו, גם במקום שעל-פי הדין הוא רשאי לפטרם¹. מחויבות זו מעוגנת הן בהלכות צדקה בכלל², והן בדברי "ספר החינוך" לגבי מצוות הענקה בעבד עברי³. עם זאת, מחויבות זו אינה בדרכי פעולה מסוימות דווקא, היות שכל אדם רשאי לתת כספים לצדקה על-פי שיקול דעתו. לעניין זה, מלבד שיקולים עסקיים, רשאי המעסיק הפרטי להעדיף לתת לקרוביו וכדומה⁴. באופן בסיסי, אם מדובר בחברה ציבורית, מעסיק חייב להעדיף תמיד את השיקול העסקי על פני שיקולי חסד. גם אם מדובר בחברה פרטית, החובה להבטיח את חיות העסק קודמת למצוות הצדקה. תשובתנו מתייחסת למצבים שבהם מנקודת מבט תועלתית של המעסיק אין העדפה, והשאלה היא רק מצד מידת החסד. במקרה זה, סדר הקדימויות הוא:
- א. מי שפיטוריו יגרמו לו להיות עני, כיוון שלא ימצא עבודה אחרת, דוחה את מי שימצא עבודה אחרת⁵.
 - ב. בין אלו שפיטוריהם יגרמו להם להיות עניים, או אלו שפיטוריהם לא יגרמו להם להיות עניים (כל קבוצה בפני עצמה), יש להעדיף להעסיק כמה שיותר עובדים, גם אם במשכורת חלקית, מאשר לתת למעט עובדים את משכורתם המלאה⁶.
 - ג. הקדמת קרובים: אם מדובר בעסק פרטי, יש להעדיף קרוב על פני אחר⁷, אפילו אם אותו קרוב יזק מהפיטורין פחות מאשר עובד אחר⁸. אבל אם מדובר בעסק בבעלות של אנשים רבים, כגון תאגיד ציבורי, שותפות וכדומה, אין להקדים קרובים⁹.
 - ד. במקרה שבכל זאת חייבים לפטר חלק מהעובדים, יש להעדיף פיטורין על בסיס הקדמת פיטורי עובד חדש (שיטת המחסנית)¹⁰.
 - ה. אם אין אפשרות להכריע – יש לעשות גורל¹¹.

כהדרכה למעשה, כאשר מעסיק צריך לתכנן פיטורים נרחבים, עליו לנסות להציג כמה חלופות עסקיות, שמנקודת מבט כלכלית הן שקולות, ואז להעדיף את הבחירה בזו שפועלת על-פי הקריטריונים שהוזכרו¹². בנוגע לשאלה של חשש "לפני עיוור" והטעיה – איסור הטעיה קיים רק כאשר אדם יודע מידע, ובמקום למסור את המידע לאחר הוא גורם לאחר לחשוב אחרת. כאשר המעסיק אינו יודע כלל מתי יוכל לחזור ולהעסיק את עובדיו, וגם אינו עושה דבר המעיד על כך שבכוונתו להחזירם בהקדם, ורק העובדים עצמם חושבים כך – אין בזה משום הטעיה¹³ וגם לא משום "לפני עיוור"¹⁴.

¹ בתקופת הגמרא כמעט לא עמדה על הפרק שאלת הפיטורין. תקופת השכירות הקלאסית של פועל הייתה יומית. הדיונים בגמרא הם אם פועל רשאי לחזור בו בחצי היום. ההנחה היא שבסוף יום העבודה הפועל מסיים את העבודה, ולמחרת ימצא עבודה אצל אותו מעסיק, או אצל מעסיק אחר. בימי הראשונים היו עובדים שנשכרו לטווחים ארוכים יותר. מלמדים היו נשכרים לעתים תכופות לשנה. ההתייחסות של הפוסקים לכך היא שכל השנה נחשבת כתקופת השכירות.

בימינו המצב שונה. ישנם עובדים רבים שיש תאריך לתחילת תקופת העבודה שלהם, אבל אין לה תאריך סיום. הסיום הוא כאשר המעביד מפטר את העובד. נחלקו הפוסקים במקרה כזה, כיצד מוגדרת תקופת השכירות. לדעת ה"אגרות משה" (ח"מ א סי' עה), בהעדר זמן ברור, תקופת השכירות של העובד היא לכל החיים. לעומת זאת, לדעת ה"חזון איש" (בבא קמא סי' כג אות ב), תקופת השכירות היא על-פי תקופת התשלום. יש להניח שבתחומי עיסוק שבהם הפיטורים נפוצים, כגון בתחום ההיי-טק, גם ה"אגרות משה" יודה שפיטורים באופן המקובל על-פי חוק נחשבים כסיום לגיטימי לתקופת השכירות. דברי ה"אגרות משה" נאמרו רק בתחומים שבהם פיטורים של עובדים הם מאורע חריג, כגון בתחום ההוראה.

בעניין המשך עבודתו של פועל בתום תקופת השכירות: בגמרא (בבא בתרא כא ע"א) נאמר: "ואמר רבא, האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה – לא מסלקינן ליה, דלמא אתי לאיתרשולי. רב דימי מנהרדעא אמר, כ"ש דגריס טפי, קנאת סופרים תרבה חכמה".

הרא"ש (סי' ט) פסק כרב דימי, שמשלקים את המלמד כאשר יש אחר טוב ממנו, משום "קנאת סופרים תרבה חכמה". אלא שבתשובה (כלל קד סי' ד) פסק: "מי ששכר מלמד לבנו ללמדו שנה אחת, ובתוך השנה מצא טוב ממנו, אם יש להוציא מן הראשון לתת לו? דע, כי כיון ששכרו לזמן קצוב והתחיל במלאכתו – אינו יכול להוציאו מתחת ידו תוך זמנו, אם אינו פושע במלאכתו". לכאורה, תשובתו סותרת את מה שכתב בפסקים בדברי האחרונים. וצ"ע.

שני כיוונים ביחס לשאלה זו: לדעת "ערוך השלחן" (יו"ד סי' רמה, סעי' יח-יט) ניתן להחליף מורה גם באמצע תקופת השכירות. לעומת זאת, ה"מנחת יצחק" (יו"ד ד, סי' עה) הבין שאי אפשר לסלק מורה באמצע תקופת השכירות. דברי הגמרא בבבא בתרא מתייחסים למצב שבו תקופת השכירות הסתיימה, והשאלה היא אם לחדש את השכירות עם אותו מורה או להחליפו באחר. במצב זה אומרת הגמרא, שבמקרה שנמצא אחר טוב ממנו רשאי המעסיק שלא לחדש את השכירות עם הראשון, אלא להעדיף את זה שטוב ממנו. יש לציין, שכאשר עשו קניין עם העובד קודם תחילת עבודתו – גם "ערוך השלחן" (ח"מ סי' שלג סעי' ח) מודה שאין לפטר עובד בתוך תקופת השכירות שלו. מדברי ה"מנחת יצחק" למדנו שכאשר אדם מעסיק עובד, בתום תקופת השכירות הוא מחויב להעדיף אותו עובד, אם יש עבודה. רק אם מצא אחר טוב מהראשון הוא רשאי לפטר את הראשון ולהעסיק את השני. טעמו של ה"מנחת יצחק" הוא שביסודו של דבר יש לעובד הראשון מעמד של "עני המהפך בחררה" (קידושין נט ע"א), שאין אדם אחר יכול לקחתה ממנו. בתוספות (שם ד"ה עני) מצאנו: "ומכאן נראה למה"ר יצחק שאסור למלמד להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר בביתו כל זמן שהמלמד בביתו, שמאחר שהוא שכיר שם ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם, אם לא שיאמר בעה"ב דאין רצונו לעכב המלמד שלו". הרי שגם ביחס לעבודות יש מושג של "עני המהפך בחררה". רק למעסיק מותר להעדיף עובד אחר כאשר הוא טוב יותר, וממילא אינה שייכת סברת "עני המהפך בחררה".

ניתן היה להוסיף נימוק, על-פי דברי "ספר החינוך" (מצווה תפב) לגבי מצוות העניקה. בסיום דבריו לגבי עיקר המצווה, העוסקת בהעניקה לעבד עברי בסיום תקופת עבודתו, כתב: "ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, כמו שכתבת במה שקדם. ומכל מקום, אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה, או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם". היינו שלבעל הבית יש חיוב מיוחד לדאוג לצרכיו של העובד שלו. לכן, באופן יסודי על בעל הבית להעדיף להמשיך ולהעסיק עובד נוכחי, כיוון שיש חיוב גדול יותר כלפיו. נמצא, שכאשר מדובר בפועל שתמה תקופת העסקתו, והשאלה היא אם להמשיך ולהעסיקו, באופן עקרוני בעל הבית אינו חייב להמשיך; אבל אם השאלה היא אם לפטר את הפועל הנוכחי ולהביא אחר במקומו או להשאיר את הפועל הראשון – על בעל הבית להעדיף את הפועל הראשון, אם אין השני טוב ממנו.

פיטורי פועל בתוך תקופת השכירות: בעניין מצאנו בשו"ת מהר"ח "אור זרועי" (סי' רכה), שדן באדם שהזמין ספר תורה אצל סופר. באמצע עבודתו של השוכר נגרם הפסד גדול לבעל הבית ולכל בני העיר. לאור המצב, בעל הבית אינו מעוניין בספר התורה. פסק מהר"ח "אור זרועי": "ואפילו אי לא משכח לאוגורי, נראה לדמות זה לאתא מיטרא הויא פסידא דפועלים דמשום הא לא אצטרך, ואפילו אי לא משכח לאוגורי הוי פסידא דפועלים. אמנם דבר זה תלוי באומד הדעת. שאם נשאר לו כך הרבה, שעשירים כמותו שיש להם טיפול כמותו רגילים לכתוב חפץ כזה".

כלומר, אפילו אם הסופר לא ימצא מי שיקנה את ספר התורה – בעל הבית לא יצטרך לשלם על המשך העבודה של הסופר, אם אומדן הדעת הוא שבמצבו הכלכלי החדש לא היה בעל הבית מזמין ספר תורה שכזה, משום שזה כמו אונס, המונע את המשך העבודה. זה דומה למי ששכר פועלים להשקות את שדהו. באמצע העבודה ירדו גשמים, ועבודתם של הפועלים שוב אינה נצרכת. מהר"ח אור זרועי דן במקרה של אדם המפטר עובד באמצע תקופת העבודה בגלל שינוי המצב הכלכלי. הוא קובע שניתן לעשות כן, אם בתנאים הכלכליים הנוכחיים לא היה המעסיק לוקח את העובדים מראש.

במקרה כעין זה, שמותר לפטר, עדיין יש לשאול אם המעסיק נחשב "מחוסר אמנה". בדוגמה דנן, שבתנאים הנוכחיים המעסיק לא היה לוקח את העובד, הרי זה כמו "תרי תרעי", שבו נחלקו הראשונים אם אדם החוזר בו נחשב מ"חוסר אמנה". הרמ"א (ח"מ סי' רד סעי' יא) פסק שיש להחמיר בזה, אבל בפת"ש (שם סי' רז, סק"ה) הביא את תשובת ה"חתם סופר" (ח"מ סי' קב; ועיין גם יו"ד סי' רמו), שכתב שב"תרי תרעי" אין דיני "מחוסר אמנה". נמצא, שמצד "חושן משפט" מעסיק רשאי לפטר עובדים בתום תקופת השכירות. גם בתוך תקופת השכירות, רשאי מעסיק לפטר את עובדיו, אם בתנאים הכלכליים הנוכחיים הוא לא היה מעסיק אותם מראש.

הרמב"ם (צדקה פרק י הל' ז) פסק: "שמנה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר 'והחזקת בו גר ותושב וחי עמך', כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך". המעלה העליונה בצדקה היא לתת עבודה לאדם כדי שלא יהיה עני ולא יזדקק לבריות. לכן, כאשר יש לפנינו שני עובדים, ופיטוריו של האחד יגרמו לו להפוך לעני, והשני לא יהפוך לעני, כגון שברור שיצליח למצוא עבודה אחרת, יש להעדיף את פיטוריו של מי שלא יהפוך לעני.

דברי הובאו לעיל בהערה 1.

באופן בסיסי, מעיקר הדין "כופים על הצדקה"; אלא שלכפייה זו אין שיעור ברור. גם מעשר כספים אינו חיוב ברור, ורבים מאוד, סבורים שהוא רק מנהג טוב. מעבר לכך, יש לציין שגם אם באים לכופו על אדם לתת צדקה, אי אפשר לחייב אותו לתת אותה לאדם מסוים. כעין דברים אלו כתב הגר"מ פינשטיין ("אגרות משה" יו"ד א סי' קמד): "הנכון לעניות דעתי שיש חלוק בזה בין היחיד על צדקה שלו לגבאי על כיס של צדקה. יחיד על צדקה סתם שלו יש לו טובת הנאה לתתה למי שירצה מאותן שרשאים לקבל צדקה. והוא כמו טובת הנאה דמתנות כהונה, שהזכות שבידו הוא ליתן לכל כהן שירצה, ואין חלוק איזה כהן צריך יותר להמתנות". אם כן, הקריטריונים שהצגנו לעיל אינם הגדרות מחייבות, אלא רק ההנחיות של התורה, כאשר למעסיק אין שיקולים אחרים. כמו כן נעיר כי כאשר מעסיקים אדם, גם אם ישנם שיקולי חסד, אין מדובר בצדקה ממש, כיוון שהמעביד מקבל גם מן העובד הנאה ותועלת.

כפי שהסברנו לעיל, שהמשך העסקת עובד יש בה משום מצוות צדקה.

מצוות צדקה היא לתת לעני "די מחסורו אשר יחסר" (בכתובות סז ע"ב). ברור שכאשר אדם ממשך לקבל את משכורתו במקום להיות מפוטר הוא מקבל צדקה "די מחסורו". השאלה היא, כאשר יש אפשרות לתת לעובד אחד משכורת מלאה, או לתת לכל העובדים משכורת חלקית. ברור שאם בהורדת המשכורת אין הופכים את העובדים לעניים, כפי שקורה בדרך-כלל, יש להעדיף לתת משכורת לכמה שיותר עובדים, שהרי חובתו של המעסיק להמשיך ולהעסיק את העובדים היא מתורת צדקה, ובצדקה אין חובה להעשיר את העני, אלא רק "די מחסורו", כמבואר בכתובות שם. ואם כן, מדוע לא להעדיף לתת לכמה שיותר עניים צדקה? השאלה היא, כאשר ניתן לתת ליותר עובדים, אך במקרה כזה כל העובדים יחשבו עניים, כיוון שיקבלו משכורת נמוכה.

נחלקו הפוסקים אם לאדם יחיד יש חיוב של "די מחסורו", כאשר הוא יכול לתת סכום זה. אם על היחיד אין חיוב, הרי שאין הבדל בין סכום קטן לגדול שניתן לכל עני. לכן, מסתבר שיש לתת לכל העובדים בשווה, ולא להעדיף לתת לחלק, כדי שאצלם התינה תהיה "די מחסורו". אולם לדעות שאצל יחיד יש חובת "די מחסורו", וכן כאשר דנים בחובתו של הציבור, היה מקום להסתפק אם להעדיף לתת לעני אחד די מחסורו, או לתת לשני עניים, אף שכל אחד לא יקבל די מחסורו.

למעשה, פשוט וברור בפוסקים שגם במקרה כזה מחלקים את סך הכסף המיועד לצדקה בין כל העניים, כדי לספק להם צרכים בסיסיים. במשנה (פאה פ"ח מ"ז נאמר: "אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מכבר בפונדיון מארבע סאין בסלע. לן – נותנין לו פרנסת לילה. שבת – נותנין לו מזון שלש סעודות. מי שיש לו מזון שתי סעודות – לא יטול מן התמחוי מזון. ארבע עשרה סעודות – לא יטול מן הקופה". הרי שעני מקבל רק אוכל, גם אם האוכל הזה אינו "די מחסורו", ורק אחרי שכל העניים יקבלו אוכל יתחילו לחלק גם צרכים אחרים, אם

יש מספיק בקופה. לכן, מבחינת הלכות צדקה, עדיף לתת ליותר עובדים משכורת נמוכה מאשר לתת לפחות עובדים "די מחסורם", וכך פסק גם הגר"מ פינשטיין ("אגרות משה" חו"מ א סי' פא).

7 כמבואר בשו"ע (יו"ד סי' רנא סעי' ג).

8 כך כתב בשו"ת "חתם סופר" (יו"ד סי' רלא) בשם בעל ה"הפלאה", ובי"אגרות משה" (יו"ד א סי' קמד).

9 שו"ע (שם סי' רנז סעי' ז).

10 ישנו נוהג מקובל, לפיו כאשר הברירה היא בין שני עובדים – מקובל להעדיף את העובד הוותיק יותר, היינו לפטר בשיטת המחסנית (LIFO). מנקודת מבט תורנית, נוהג זה מבוסס על שני שיקולים: ראשית, ההנחה היא שלעובד הוותיק יהיה סיכוי נמוך יותר למצוא מקום עבודה חלופי. הבסיס לטיעון זה התבאר לעיל. שנית, מכוח הכרת הטוב ונאמנות. נכון שהמעביד נותן פרנסה לעובד, אך גם העובד הוא חלק ממקום העבודה. לכן, מכוח הכרת הטוב ונאמנות ראוי להעדיף עובד שתרים לאורך זמן למקום העבודה מאשר עובד שהועסק רק מעט זמן. גם ה"פתחי חושן" (שכירות פרק י הערה א) אימץ מסברה את הנוהל של הקדמת פיטורי העובד המאוחר יותר, במקרה ששניהם שווים.

11 במקום שבו אין אפשרות להכריע יש לעשות גורל, על-פי דברי ה"חוות יאיר" (סי' סא): "מפני שקרוב הדבר שאם הגורל נעשה כהוגן תדבק בו ההשגחה העליונה". וכן פסק בעניין דומה מו"ר הגר"ש ישראל, בשו"ת "במראה הבזק" (א תשובה פט).

12 שני השיקולים האחרונים (גורל וקדימות עובד וותיק) הנם כאשר המעסיק מעדיף לפטר חלק, או כאשר אין אפשרות לתת עבודה לכל העובדים, גם במשכורת נמוכה יותר. מבין שניהם, מסתבר שיש להעדיף את קדימות העובד הוותיק, משום שזהו הנוהל המקובל.

13 תשובה דומה נכתבה על-ידי מכון "משפטי ארץ"

<http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=111731>

14 עיני בשו"ע (חו"מ סי' רכח ובפרט סעי' ו).

14 אף אם איסור "לפני עיוור" קיים במקרה של עצה רעה, ולא רק בהקשר של איסורים, ברור שהוא רק כאשר אדם מטעה את חברו, ולא כאשר אדם אינו יודע כלל שהעצה שהוא נותן היא עצה רעה; וקל וחומר כאשר הוא אינו נותן עצה כלל, אלא רק נמנע מלתת עצה אחרת.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

**** חדש ****

שו"ת "במראה הבזק" חלק ז' יצא לאור

תשובות לשאלות מרבני הגולה.
השאלות מבטאות את המצב מיוחד של קהילות ישראל בכל קצוות תבל בימינו אנו.
התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעים".
הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך"
תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי
ההופך את התורה ל"תורת חיים".

מחיר מבצע לחלקים א'- ז' - שבעה כרכים

350 ₪ במקום 420 ₪

(לחץ לקניה) טל' 02-5371485

בשיתוף המרכז לשירותים רוחניים לקהילות - ההסתדרות הציונית העולמית

